

אוצר בית דין

אוצר בית דין המפורסם עבר במשך השנים הרבות גלגולים שונים ושינויים לא מעטים. במסגרת מצומצמת זו ננסה לעמוד על עיקרי הדברים, היתרונות והחסרונות, הבעיות והפתרונות, ומנהג הדורות בניהול אוצר בית דין.

המקור הראשון מופיע בתוספתא שביעית פ"ח מ"ה:

בראשונה היו יושבים שלוחי בי"ד על פתחי עיירות כל מי שמביא פירות בתוך ידו נוטלים אותם ממנו, ונותנים לו מהם מזון שלוש סעודות. והשאר מכניסים אותם לאוצר שבעיר. הגיע זמן תאנים, בי"ד שוכרים פועלים ועודרים אותם ועושים אותם דבילה ומכניסים אותם לאוצר שבעיר הגיע זמן ענבים בי"ד שוכרים פועלים וכו' וכן בהגיע זמן זיתים וכו'.

הרמב"ן (פרשת בהר) מבאר את דברי התוספתא, שהתקנה היתה כדי לאפשר את קיום מצוות הפקר כתיקונה, ומתוך זה התירו לשלוחי בית הדין לעשות את עבודות הקטיפה כדרך שעושים שאר שנים. ומחלקים את הפירות לכולם, ולא דווקא לעניים. גם לענין חובת ביעור כותב הרמב"ן שאין חובת ביעור כאשר הפירות נמצאים בידי שלוחי בי"ד, ומותר לקחת מהם לאחר זמן הביעור ללא חשש.

מתוך הדברים מבוארים מספר היתרים:

- א. שימור הפירות לאחר הלקיטה ביד שלוחי בי"ד.
- ב. הפועלים נשכרים בכסף. (ואלו דמי ההוצאות שנגבים מהקונים, לא תמורת הפירות, אלא כיסוי ההוצאות. והנה אף שלא מבואר ממי גובים את דמי השכירות, הסכימו הפוסקים שכיון שכל ענינו של הבי"ד שהוא שליח הצבור, א"כ גם הממון הוא ממון הצבור, והנהנים מכך צריכים לשאת בהוצאות).
- ג. אין חובת ביעור בפירות הנצאים בידי שלוחי בי"ד.

יש לציין שכל רעיון האוצר בי"ד המבואר בתוספתא אינו מובא להלכה ברמב"ם, וכן דעת הר"ש סירלאו שאין ההיתר אמור אלא ביבול שנה שישית.

והנה בפעם הראשונה - עכ"פ מהידוע לנו - שנהגו אוצר בי"ד בירושלים היה בשנת תר"ע ע"י הבד"ץ בירושלים. לפי בקשת הר"ר צבי כהן מהמושבה רחובות, אשר חפץ היה במסירות נפש לקיים מצוות שמיטה כהלכתה, וביקש מבית הדין לעשות בפירותיו אוצר בי"ד.

בית הדין נענה לו, וקיים בפירותיו אוצר בי"ד, ונהגו בו החמרות שונות כדלהלן:

- א. מלאכות הקטיף נעשו רק ע"י נכרים, וגם זה בשינוי מהדרך הרגילה בשאר השנים.
- ב. בגבית דמי ההוצאות הקפידו שיהיה המחיר נמוך משאר השנים.
- ג. ההוצאות חושבו רק מלאחר הקטיף, ולא גבו הוצאות על עבודות שנעשו במחובר.
- ד. האוצר בי"ד הוא רק בתנאי שהשדה תופקר ללא חשש שמור ונעבד.

כפי הנראה מכתבי העת של אותה תקופה, ומבואר יותר בחליפת המכתבים בין גדולי הדור (ראה בחלק המכתבים מכתבי הרידב"ז והגר"ח ברלין), מטרת הבי"ד בירושלים היתה שלא יזדקק הר"צ כהן להיתר המכירה, כפי שרצה הוא בכל מאודו.

אמנם לפי עדות הרב ב"צ ידלר - שהיה ממונה מטעם גדולי ירושלים על מצוות התלויות בארץ עשרות שנים - נהגו כך לא רק אצל הר"צ כהן (ספרו בטוב ירושלים תשי"ב). אך בכל מקרה הקפידו מאוד לשמור על אופי של חלוקה ולא מכירה.

בשנת תרצ"ג עלה ארי מבבל - מרן החזון איש, שמסר נפשו להעמיד דת השביעית על תילה בא"י, ובפרט ביישוב החדש. אחד הדברים שהעמיד החזו"א היה "אוצר בית דין" בפרדסי יישובים שחפצו לשמור שמיטה כהלכתה. במקרים מסויימים נדחק החזו"א להתיר דברים הנצרכים לקיומם וחיותם של החקלאים, ורבות ההוראות הנמסרות בשמו בכתב ובע"פ.

בשנת תש"ה עשה החזו"א שטר הסכם בין חקלאי וחנוני, אך כפי

הנראה היה זה עבור יבול נכרים, ולא אוצר בי"ד האמור.

אמנם בשנת תשי"ב (השמיטה הראשונה אחר קום המדינה, שהיתה קשה מאוד לחקלאים שחפצו לשמור שמיטה כהלכתה), ערך החזו"א שטר אוצר בי"ד והורה לקיימו ביישובים השומעים לדבריו.

בנוסח זה מבוארים מספר כללים והלכות:

- א. בעל השדה עצמו יכול להיות שליח הבי"ד.
- ב. אסוף הפירות הוא ל"אוצר" דוקא.
- ג. ההוצאות הם על כל העבודות המותרות.
- ד. אין צורך בבית דין קבוע וחשוב.
- ה. החלוקה יכולה להיעשות במידה ובמשקל.

בשתי נקודות עיקריות נתעוררו שאלות על האופן המותר לפי דברי החזו"א:

- א. המשמעות בדבריו שמותר לקחת מהצרכנים דמי הוצאות העבודות שנעשו במחובר.
- ב. המחיר שיש לגבות, האם חייב להיות נמוך משאר שנים.

השאלה הראשונה שיש לשאול על הוצאות המלאכות שבמחובר, שהרי בתוספתא - שהיא המקור לאוצר בי"ד - מוזכר רק שלב הלקיטה ואילך, ולא קודם לכן. ולכאורה העבודות שבמחובר אינן שייכות לבי"ד - שליחי הצבור, אלא לבעל השדה, ואם גובים דמי עבודות אלו, שמא יש כאן סחורה בעד הפירות.

אמנם העבודות המותרות שנעשות לטובת הפירות יש מקום להקל ולומר, שהם צורך הצבור. ואף שבעל השדה נהנה מכך והיה עושה כן גם ללא צורך הצבור בפירות, שתי תשובות בדבר.

- א. הלכה פסוקה (רמ"א חו"מ רסד) שהעושה מלאכה לחבירו, אף ששניהם נהנים, חייב לשלם הנהנה.
- ב. אין ספק שהעבודות הנצרכות לשימור העצים הם פחותים בהרבה מהעבודות שנצרכות לגידול הפירות, וא"כ ריבוי העבודה הוא ודאי לצורך בצבור (אורחות רבינו ח"ב קכג בשם הקהילות יעקב).

בזה יש תשובה לשאלה נוספת שנתעוררה, איך מותרת השמירה עצמה, לפני שלב הלקיטה. אך אם השמירה נצרכת לטובת הצבור, הרי היא מכלל העבודות ששליחי בי"ד עושים לצורך הצבור.

ואכן בשו"ת הרשב"ש כתב שמותר לשליחי בי"ד, ואף לבעה"ב עצמו לשמור מפני הבוזזים, ובלבד שלא ישמרו כדרך בעלים, אלא רק למניעת נזק (שו"ת הרשב"ש סי' רנח).
אמנם נמסר בשם החזו"א, שיהודי שירצה להכנס לשדה וללקוט לעצמו, אסור למנוע בעדו.

למרות שהחזו"א התיר בשנת תשי"ב גבית הוצאות על עבודות שבמחובר, נראה מעדות הרב פלס מנתיבה (שנועץ רבות בחזו"א, ורבים השמועות שיש בידינו מהחזו"א, שמרשימותיו הם.) שפסק כך לאותה שנה מפני הדוחק והקושי הגדול שהיה. ופעמים רבות הסתפק מאוד אם להתיר או לא. ולפי זה קשה להסתמך ע"ז כיום, וחלוקים בזה מנהגי בתי הדין השונים.

בענין המחיר, המציאות כיום מורכבת מאוד. אף שבאופן רגיל מחיר ההוצאות אמור להיות נמוך ממחיר הפירות שבשאר השנים, נוספת בשנת השמיטה הוצאה משמעותית מאוד: כיון שהעוסקים במלאכה הם רבים, מעבודות השדה, דרך הלקיטה והאסוף, וכלה בהובלה ובאחסון, ולצערינו לא כולם אנשים שיראת ה' עליהם, מוכרחים להעמיד מפקחים יר"ש העוסקים במלאכה שעות רבות לוודא את כשרות המוצרים. וכאן נשאלת השאלה ממי יגבו הוצאות אלו. מחד לפי הוראת החזו"א יש לגבות מחיר ההוצאות שלכאורה כולל כל ההוצאות מהעבודות המותרות, והפיקוח הוא ודאי בכלל העבודות המותרות. מאידך יש בידינו מכתב מהחזו"א (הודפס בקובץ אגרות חזו"א ב עג) ואלו דבריו: חובתינו שיהיו מעשינו מכריזים על קיום התורה ולפרסם קיומינו המצוות, וכאשר מחשב המחיר כבכל שנה משכח מצוות השביעית, אחת לי אם הטורח מועט או מרובה, ובלבד שיהיה ניכר. ע"כ. משמע: לא בכל מחיר.

בנוסף לכך ידועה הוראת החזו"א שאסור לדייני הבי"ד לקחת שכרם בחישוב ההוצאות, ויש לעיין לגבי שכר המפקחים שהם לכאורה ידי הארוכות של בית הדין.

גם בשם הגרי"ש אלישיב נמסר (בספר זרע ציון להגר"מ קרפ) שאם המחיר יקר, שוב אין זה לטובת הצבור, ונשמט כל ההיתר של אוצר ב"ד.

טענה נוספת שנטענה, שכיון שיש פרדסנים שרווחיהם נמוכים מאוד, יצא שבשנת השמיטה מתעשרים, ולכאורה זו היפך כוונת התורה שמיבול שנת השמיטה יהנו כולם בשווה.

אמנם במכתב הרידב"ז (הודפס בספרו תרע"ב) כותב לקנות יין בדרך המותרת "עוד תחזקו את היישוב, וגם יהיה הצלחה רבה לבעלי הכרמים במושבות שירוויחו הרבה מזה". הרי שלא חשש לטענה זו, ואדרבה, אם הוא באופן המותר אף עודד לכך.

יש שטענו שהתקנה המקורית היתה לבית דין שבכל עיר ועיר, ולא לעשות "שיווק" ארצי.

מעדות הרב פלס, דחה החזו"א טענה זו והורה שאף אין זכות קדימה לבני העיר.

יש לעיין בעצם הטענה, כאשר בימינו מלכתחילה היבול נועד לשיווק כללי (בשאר שנים), ואין סיבה לתת עדיפות כל שהיא לבני העיר.

בעיה נוספת היא בענין האתרוגים הקדושים בקדושת שביעית.

כידוע ההשקעה שמשקיעים כדי שיצאו אתרוגים מהודרים, רבה היא. המחיר עבור האתרוגים הוא הרבה מעבר לשווים כפרי לאכילה, וברור שאי אפשר לגבות מחיר רגיל לפי הדר האתרוג למצווה.

העבודות עצמם ספק רב אם הם בכלל ההיתר של מניעת הפסד הפירות, שהרי אף אם האתרוג פסול לברכה, טוב הוא לאכילה (למרקחת, ליקר וכדו'), ואין צורך ברוב העבודות להוציא אתרוג לאכילה. ואף אם נאמר שלמצווה נכלל במניעת הפסד, הרבה עבודות (דילול, ריסוס וכדו') נצרכות רק כדי להוציא אתרוגים מהודרים, כך שגם בלי עבודות אלו יצאו אתרוגים כשרים לברכה.

ואף אם העבודות מותרות, השאלה אם במחיר הגבוה לא היה עדיף ללקוח ללקוט בעצמו, שאם כן שוב אין זה טובת הצבור, והשליחות של

הבי"ד לא מועילה אלא להיפך.

אמנם כבר ישבו רבים וגדולים על מדוכה זו, ואין מקום אריכות הדברים במסגרת מצומצמת זו.

לסיום חשוב לציין שהנהוג היום לחתום על כתב שליחות לקניית פירות וירקות, אינו קשור בהכרח לאוצר בי"ד, ונועד בעיקר למנוע איסור סחורה, ולא נאמרו בו ההיתרים של אוצר בי"ד.